

УДК 316.7+316.3

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.101.7>

А. Ю. ТАЩЕНКО

кандидатка соціологічних наук,
доцентка кафедри соціальних структур та соціальних відносин
факультету соціології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СОЦІАЛЬНІ КОНФІГУРАЦІЇ РЕЛІГІЙНОСТІ, ОСВІЧЕНОСТІ ТА МАТЕРІАЛЬНОЇ ЗАБЕЗПЕЧЕНОСТІ

Стаття критично розглядає підстави спрощеного розуміння релігійності крізь призму офіційної статистики та повсякденного сприйняття. Як з'ясується, до категорії релігійних людей можуть потрапляти ті, хто стверджує, що дотримується певної релігії, але при цьому має гібридне релігійне сповідання. Переважно це зумовлено намаганням адаптуватися до стандартів успішності, продиктованих оточенням із секуляризованими поглядами, а також ставленням до власної релігії як до частини культурної традиції, яку приємно і цікаво вшановувати, але сприймати як постійне нормативне джерело власної поведінки не хочеться. Також описано специфіку створення «особистих релігій» шляхом конструювання їх із відомих завдяки масовій культурі ідей. Як від гібридного сповідання, так і від особистих версій релігій слід очікувати певну соціальну логіку, тобто залежність від соціально значимих ознак і від забезпеченого суспільством культурного контексту, що модерує інтелектуальні ресурси. Релігійний аспект суспільної інтеграції передбачає соціальне різноманіття всередині категорії сповідників будь-якої релігії та водночас спільні риси у поведінці представників різних релігій. При цьому на основі емпіричних даних щодо України 2019-2020 рр. авторка надає можливість у черговий раз переконатися, що освіченість як атрибут світського суспільства не є надійною гарантією моральності навіть у ближчому до світського розуміння сенсі, як і рівень матеріального достатку, у якому вбачають позитивну опору постмодернізації цінностей. На прикладах культурного коду, суб'єктивних критеріїв медіаграмотності та соціально-рольового морального ліцензування жителів України стаття доводить, що освіту дійсно можна розглядати в контексті комодифікації – це скоріше вигідний інтелектуальний товар, який у залежності від соціальних налаштувань здатен приносити задоволення від своїх нонконформізму-ідеалізму і принциповості та чужих консерватизму і авторитетності. Крайній матеріальний стан, у свою чергу, в залежності від соціальних обставин обіцяє толерантність, можливість уникати компромісів та кооперації, сміливість виказувати будь-яку свою точку зору на моральні питання тощо. Однак проаналізовані приклади свідчать, що у статистично значущих відмінностей згідно

із освітнім та матеріальним статусами як супутниками або деприваторами світських духовних благ відсутній систематичний характер.

Ключові слова: релігійність, віра, релігія, культурний код, цінності, ціннісні прихильності, моральність, мораль, моральне ліцензування, освіта, освіченість, матеріальний стан, матеріальна забезпеченість.

Постановка проблеми. Я вважаю доречним відштовхнутися від списку контroversійних питань – таких, обговорення яких під час здобуття освіти неможливо уникнути, щодо яких дуже ймовірні конфлікти точок зору й аналіз яких зазвичай потребує створення безпечного простору в аудиторії. Наведена нижче версія (див. Рис. 1) списку належить громадсько-мистецькій ініціативі «PositiveNegatives», представники якої створюють легкозрозумілі комікси, анімації та підкасти про сучасні соціальні та гуманітарні проблеми [1]. Як бачимо, до списку включено побоювання однієї зі світових релігій, що, однак, передбачає страх не стільки перед ісламом, скільки перед його послідовниками, що, в свою чергу, зумовлено поведінкою не всіх послідовників ісламу, а окремих радикальних груп на кшталт ІДІЛ. Проте навіть набуття освіченості не завжди допомагає пам'ятати та розуміти це. Й однією з обставин, яка підштовхнула мене до розгляду зазначеної у назві статті теми, був вибір моїх студентів.

Рис. 1. Список потенційно контroversійних питань у аудиторії,
© PositiveNegatives

У 2023 р. в межах дисципліни «Україна у європейському просторі» для заочної форми навчання я запропонувала студентам обрати і прочитати з 14 рекомендованих книжок ті, що їм будуть найцікавішими. За результатами їхніх виступів на семінарах визначилися із великим відривом 5 книжок-лідерів: «У що вірити. 10 пропозицій для освічених людей» Рудольфа Ташнера, «Наша недуга. Уроки свободи з лікарняного щоденника» Тімоті Снайдера, «Компас цінностей. Уроки 101 країни про цілі, лідерство і життя» Мандіпи Рай, «Війна

за реальність: як перемагати у світі фейків, правд і спільнот» Дмитра Кулеби й «Уявлена глобалізація» Нестора Гарсії Канкліні. Інтерес до книг Тімоті Снайдера і Дмитра Кулеби можна пояснити популярністю авторів та близькістю їх діяльності до України, до того ж самі ідеї свободи і «війни за реальність» безперечно актуалізовані, в той час як решта книг найімовірніше потрапили до розгляду через тематику, актуальну завжди. Зокрема, на першому плані опинилося питання віри і співвідношення її та її предмету з освіченістю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна частина наукових термінів із досліджень, присвячених релігії, релігійності та вірі, обертається навколо терміну «практикування». Практикування віри, як і практикування релігії, включає не лише відвідування зібрань певної зосередженої на цьому групі або організації – це стиль життя, щодо якого людина може прийняти рішення як про повне дотримання, так і про виключення певного елемента, і в результаті цього в соціології з'явилися уявлення про такі наслідки, як:

- *релігійність селективна* – може супроводжуватися систематичним ритуалізмом, але дотримання релігійних настанов у сенсі моралі, очікуваної відповідно до сповідання певної релігії (наприклад, не шахраювати), переноситься на повсякденні практики лише частково, або й зовсім відсутнє;

- *релігійність секулярна* – без емоційного залучення, зі сприйняттям власної релігії як «філософії», «світогляду», «історичного явища», релігійних обрядів дотримуються без усвідомленої справжньої віри у вищу реальність;

- *релігійність індивідуалізована* – орієнтована на визнання широкої палітри індивідуальних варіантів релігії, але увагу зосереджено на власному баченні релігій і на творчості з приводу осмислення їх складових. Наявні критика релігійних настанов, порушення усталених норм, пошук персонального досвіду духовності з акцентом на його обов'язковій персоналізованості;

- *релігійність комунітаризована* – відповідає релігійності того оточення, де допомагають, забезпечують задоволення актуалізованих потреб (як правило, потенційні неофіти перевіряють це на потребах або фізичних, або соціальних) і демонструють прихильність, відкритість до спілкування, взаємність тощо;

- *релігійність афіліативна* – з залученістю до діяльності релігійних спільнот, як синонімом можна розглядати *релігійність інституційну*, пов'язану і з відчуттям належності до групи людей тієї ж самої релігії, і з побудовою щільних і стійких соціальних зв'язків (співробітництвом, спільним волонтерством тощо);

- *релігійність приватна* – виникає внаслідок автономного особистого сповідання релігії, можлива без участі в діяльності релігійних громад і організацій, може сполучатися з афіліативною / інституційною або підміняти її.

Попри те, що під час війни визначення себе віруючим стало розповсюдженішим, а потенційні абітурієнти мого факультету під час планування відбудови своїх населених пунктів майже у всіх проєктах знаходили місце для храмів [18], схвальні відгуки типовіше отримати саме за приватну релігійність як підміну афіліативної. Дані World Values Survey за 2020 р. [16] показали, що подібна ситуація характерна не лише для України (див. Рис. 2-4).

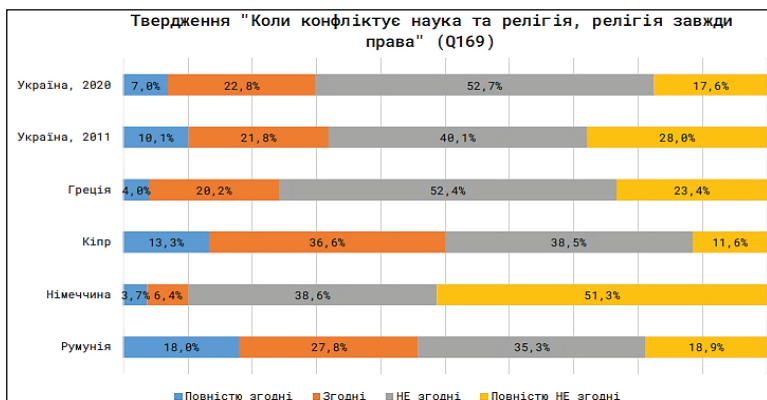

Рис. 2. Опинії щодо науки та релігії, © Український центр європейської політики

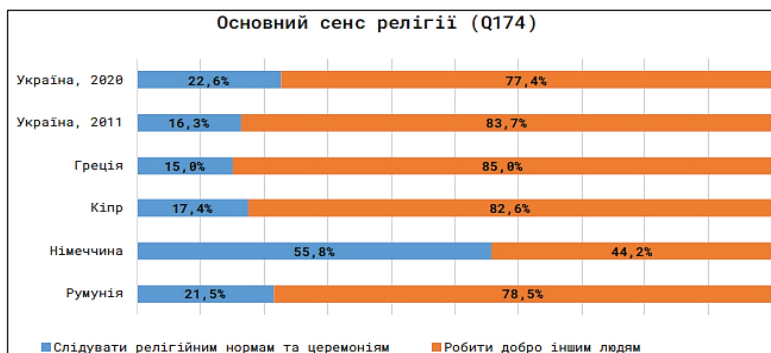

Рис. 3. Опинії щодо сенсу релігії (норми vs. добро), © Український центр європейської політики

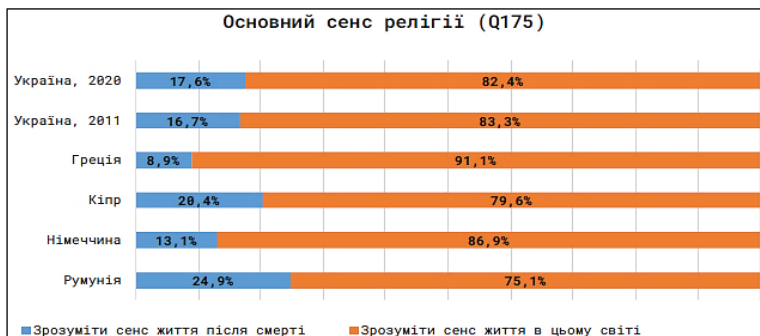

Рис. 4. Опінії щодо сенсу релігії (життя земне vs. життя після земного), © Український центр європейської політики

Встановлюючи специфіку України, по-перше, важко заперечити вплив досвіду у Радянському Союзі, і мова як про приховування релігійної приналежності, так і про виховання з акцентом на своєрідно інтерпретованій «самостійності мислення». По-друге, навіть поточний курс на євроінтеграцію сконцентрований навколо земних частя і благополуччя, які помітно залежать від контексту: релігійні люди щасливіші і психічно благополучніші у суспільствах, які цінують релігійність, а нерелігійні – у світських [10]. Згідно із визначенням європейських цінностей, сформульованими Europäische Werte [3], однією з них є секуляризація. Це передбачає, що «релігія стає приватною справою», і такої логіці наразі підпорядковують не лише вибір релігії. По-третє, втручається медіапростір, тобто трансльований у ньому негатив щодо інституційного втілення релігій і закладення підстав для асоціювання цього втілення із «суто бізнесом», корупцією, непорозуміннями, псевдослужінням, лише архітектурною чи культурною цінністю релігійних споруд тощо. Однак прогноз щодо майбутнього європейських країн від С. Булліванта на основі даних European Social Survey за 2014-2016 рр., припускає: зменшення кількості воцерковлених компенсуватиметься посиленням відданості церквам тих, хто залишиться [26]. А як засвідчили дані із всеукраїнського опитування «Молодь України 2017», проаналізовані мною з іншими авторами [17], молоді з водночас високими рівнями і освіти, і достатку частіше була притаманна релігійність афіліативна.

Постановка завдання. Я прагну аргументовано доповнити вже наявні висновки та міркування щодо сумісності освіченості і релігійності, а також матеріальної забезпеченості – як одного із постмодерністських самоцінних благ. Тематикою віри та релігійності я цікавилася ще до того, коли мої студенти проявили потужний інтерес до можливих версій віри і я цей інтерес зафіксувала кількісно. На той момент у мене вже був досвід дослідницької роботи з даної тематики і нова

колекція джерел до опрацювання. Мова про низку наукових публікацій щодо релігії, релігійності та віри [2-16], у т. ч. власних статей – як про релігійність і релігію [17; 18], так і про цінності й мораль [19; 20] – підготованих для подальшого осмислення у зв'язку з соціально значимою ознакою освіти. Також я добирала доречні і якісні медійні матеріали [21-26] й повернулася до збережених масивів даних соціологічних опитувань по Україні у 2019-2020 рр.

Виклад основного матеріалу. Повернемося до питання ісламофобії, згаданого на початку статті. Сучасні дослідники звертають увагу на те, що «мусульманами» можуть називати і сприймати людей геть із різними релігійними поглядами. По-перше, до цієї категорії можуть потрапити колишні мусульмани (англ. «Ex-Muslims»), які або змінили релігію, або взагалі від неї відмовилися. Серед відомих ексмульман можна згадати Аян Хірсі Алі з її не менш відомою автобіографією «Невірна», де описані роздуми та кроки на шляху до її відмови від ісламу. Але з соціологічної точки зору одна справа – публічні політики, активісти і журналісти з числа бувших біженців, і зовсім інша – пересічні громадяни (хай навіть теж із біженців), яких статистика та пересічні громадяни можуть «бачити» насамперед як представників ісламських країн, що стає підставою для домислів про їхню релігійно забарвлену поведінку. А інтерв'ю щодо власного досвіду, яким діляться українські емігранти в ісламські країни, доводять, що навіть статус «ісламська» не робить жителів однорідними у дотриманні релігійних настанов. Звернімося до «сповіді емігрантки» (назва постійної рубрики в ОВОZ.UA), українки Вікторії Ядошук, яка емігрувала у Туреччину – країну, що претендувала на входження в ЄС, куди прагнуть і українці, мала проголошену світською державу (що робило її «цивілізованою» з точки зору прибічників ідеї позитивності секуляризації для суспільства) і де іслам як сповідувана релігія мав помітну першість: «Родина – найсвятіше, що може бути у турків. Вони [родини] бувають двох типів: демократичні та не дуже. Співвідношення, якщо брати по цій країні, 50\50. Із демократичними все ясно, це люди, які не носять ніяких хіджабів чи паранджі. Дівчатка мають вибір робити що хочуть. Можна одружуватися із представниками інших національностей і релігій. Окрім того молодим людям можна зустрічати та жити разом до шлюбу. Представники демократичних сімей дуже часто одружуються з іноземцями. <...> Ну і другий тип родин, де все абсолютно навпаки. Жінки носять хустки, дівчаткам не можна виходити на вулицю без дозволу. Власне дівчата до заміжжя живуть із батьками. Я пригадую випадок, як після роботи я запропонувала колезі випити кави. У свої 35 років вона подзвонила до мами і питалася дозволу. Для мене це стало шоком. Як вона пояснила, оскільки вона незаміжня, їй не дозволяє батько. До речі, такі родини бувають дуже великі, 5-6 дітей це норма. Ясна річ, шлюби із представниками інших національностей та релігій для них недопустимі. Пригадую ще один випадок: студент

років 20-ти сказав мені, що я гарна, але він не одружиться на мені, тому що я християнка» [24].

Дане інтуїтивне визначення «(не)демократичності» родин підводить нас до «по-друге» щодо категорії «мусульман» – в її рамки потрапляють люди з гібридними формами релігійного сповідання. Сповідь іншої української емігрантки, Христини Талакеш, яка переїхала до Ірану, надає ілюстрацію одній із можливих гібридних форм сповідання ісламу – жінка носить хустку лише на вулиці та на ділових зустрічах, а у гостях та вдома знімає [25]. Відомі й інші приклади – «мусульмани» не споживають свинини, але споживають алкоголь, або святкують Рамадан, але не постять, або обирають таку форму громадянського активізму, що відчужує їх від більшості представників цієї релігії (зокрема, профеміністичний або проквірний активізм) тощо. І дані Інституту Геллапа щодо Німеччини, Великобританії та Франції станом ще на 2009 р. показали, що у цих трьох неісламських країнах частина їхніх жителів продемонструвала світу різні варіації поєднання ісламу із так званою «ліберальною мораллю», а яка ж строката картина буде, якщо враховувати сьогодення та варіації в інших країнах? Причому іслам – не якесь унікальне виключення зі світових релігій: аналогічні обставини дослідники спостерігали протягом першого десятиліття XXI ст. і щодо представників таких світових релігій, як християнство та буддизм. Дані The Pew Research Center станом на 2010 р. дали підстави для розвитку ідеї щодо розрізнення «північного» (загіненого пріоритетом прав особистості) та «південного» (архаїчно-общинного) християнства як співставних релігійних сил. З доповненням даними Das Institut für Demoskopie Allensbach на 2017 р., Afrobarometr на 2017 р. та The Pew Research Center на 2018 р. можна підтвердити оприлюднену ще у 2002 р. тезу Ф. Дженкінса про «південне» християнство як виклик для шукачів універсальної християнської ідентичності [12]. Якщо з'ясувати, а що ж приблизно в той самий час було зафіксовано в Україні, то результати опитування Центру Разумкова станом на 2010 р. запропонують по-своєму дивовижну картину: зокрема, серед тих, хто відносив себе до православних певного патріархату і до греко-католиків, були немалі частки людей, які не вірили у існування безсмертної душі, раю, пекла і диявола (без віри у що належність до християн є формальністю), вірили у переселення душ (з вірою у що належність до християн теж є формальністю) або відвідували богослужіння тому, що це просто «традиція мого народу» [6].

З приводу гібридних форм сповідання буддизму хочеться навести насичений важливими деталями приклад Франції від Д. Ерв'ю-Леже – згідно з баченням автора, «особистий буддизм» французів та інші їхні «особисті релігії» мають потенційним підґрунтям певні типові очікувані культурний досвід дитинства та (само)виховання: «[Ф]ранцузький буддизм, що тепер «винаходиться» з великим успіхом, складається значною мірою із серії кліше, які пов'язують буддизм – у абсолютному

відриві від буддизму історичного – з нібито притаманною йому моральною гнучкістю і терпимістю до інших релігій – властивостями, що приваблюють сучасного індивіда. Очевидно, що такого роду наново винайдений буддизм отримуватиме найбільше поширення саме у тих прошарках французького населення, які найбільшою мірою віддані цій новій індивідуалістичній культурі. <...> Дві третини французьких підлітків жодного разу не бували на месі або у недільній школі; але вони, безсумнівно, бачили фільми на кшталт «Маленького Будди», «Семи днів у Тибеті» або «Свідка»; вони отримали завдяки кінофільмам певне уявлення про єврейські свята або про Рамадан, про New Age та «духовну екологію»; їхні перші знання про Євангелія почерпнуті, скоріше за все, з успішного популярного мюзиклу. Таким чином, вони відкрили для себе, нехай і у спрощеній та не дуже достовірній формі, велику кількість культурних, релігійних і духовних світів, що було абсолютно недоступним для їхніх дідусів та бабусь» [7]. Його думки про роль культурного контексту перегукуються і з висновками інших дослідників. Зокрема, Р. Інглхарт і К. Вельцель на основі аналізу даних із World Values Survey у 1999-2001 рр. звернули увагу, що представники різних релігій у власному виборі культурних цінностей – спеціально чи неспеціально, але – нібито «приспосовуються» до загального ціннісного тла конкретної країни проживання: «Хоча традиційно католицькі, протестантські або мусульманські суспільства мають яскраво виражені специфічні цінності, відмінності між католиками та протестантами або християнами та мусульманами у рамках одного суспільства порівняно невеликі. У Німеччині, наприклад, характерні для католиків основоположні цінності набагато ближче до цінностей німців-протестантів, ніж до цінностей католиків із інших країн. Представники католицької громади Німеччини – у першу чергу німці і лише у другу католики. Те ж саме стосується США, Швейцарії, Нідерландів та інших країн зі змішаним у релігійному плані населенням: католики трохи більше прихильні до традицій, ніж їхні співвітчизники-протестанти, але не вписуються у зону традиційно католицьких громад і навіть займають на [культурній] мапі вельми віддалене від неї місце. Як це не дивно, аналогічна картина спостерігається й якщо мова йде про відмінності між індусами та мусульманами в Індії або християнами та мусульманами в Нігерії. З точки зору основних цінностей нігерійці-мусульмани набагато ближче до своїх співвітчизників-християн, ніж до мусульман Індії» [2].

Трохи пізніше Р. Інглхарт разом із П. Норріс доведе до відома, що цінності мігрантів-мусульман із ісламських країн у протестантські і римо-католицькі через деякий час опиняються у культурному просторі десь посередині між цінностями, що переважають у країнах їх походження, та цінностями, що переважають у країнах їх прагнення [4], і цим підкріпить попередній висновок. Соціальне різноманіття всередині категорії сповідників будь-якої релігії та водночас спільні риси у поведінці представників різних релігій підтверджується і спостереженнями

щодо наявності / відсутності у суспільстві прихильників морального консерватизму, які покликані розвіяти ілюзії з приводу релігійного аспекту суспільної інтеграції: «Великі медійні концерни періодично проводять опитування, з яких випливає, що більшість мігрантів-мусульман є окремою громадою, ціннісні установки якої суперечать ціннісним установкам корінних жителів. Так, опитування бельгійської газети «Le Soir» на початку 2017 р. виявило, що близько 30% мусульман, які живуть у країні, негативно ставляться до панівних у суспільстві цінностей (European Website of Integration 2017). Це викликало хвилю коментарів, спільним знаменником яких було «вони ніколи не інтегруються». <...> [C]еред цінностей, що не приймаються мусульманами – алкоголізація й еротизація культури. Але хто стверджуватиме, що усі корінні бельгійці від цього у захваті? Крім того, серед цінностей, скепсис щодо яких висловила третина бельгійських мусульман, був також статус жінки, що розглядається поза зв'язком з родиною і відірваною від дітонародження. <...> Тим часом чимала частина представників «корінного населення» дотримується з моральних питань тих самих поглядів, за які дорікають мусульманам. Багато хто із практикуючих католиків та євангелістів (не кажучи вже про активістів руху «Pro life») за радикальністю у прихильності до традиційних цінностей перевершить більшість вихідців із ісламських країн» [13]. Зазначу, що Бельгія – країна матеріально забезпечена, важкодоступна як для працевлаштування, так і для переїзду на постійне проживання навіть для жителів країн ЄС. Тож щодо неї часто помітні спроби ідеалізації функціонування різних соціальних інститутів через прагнення жителів менш забезпечених країн до кращого життя у ній.

Тепер я звернуся до емпіричних даних, зібраних у 2019-2020 рр. Research&Branding Group із застосуванням ініційованого мною інструментарію, і покажу, які ж моральні сподівання (не) слід покладати на освіту та на матеріальну забезпеченість виходячи із прикладу України. Логіка викладення моїх думок буде наступною: спочатку ми розглянемо загальні відмінності, доступні для аналізу через побудову двомірних розподілів за освітою та матеріальним станом (якщо відповідні дані були в наявності), а потім – відмінності, з'ясовані через кластерний аналіз і побудову двомірних та тримірних розподілів із урахуванням отриманих кластерів. Перше дослідження стосувалося культурного коду України на прикладі ключових цінностей та ключових ціннісних прихильностей [27]. Оскільки це був дійсно перший – експериментальний у сенсі всеукраїнської апробації – збір даних, моя увага була зосереджена на соціально значимих ознаках, за якими встановлювалася репрезентативність вибірки – стать, вік, тип населеного пункту, регіон; освіту і матеріальний стан я спочатку аналізувала лише в контексті першої версії кластерного аналізу ключових ціннісних прихильностей, яка показала, що люди з вищою освітою найчастіше відносяться до морального типу «величні та обережні» (широка палітра варіацій власних цінностей при

позитивному оцінюванні лише прихильників ціннісного консерватизму), а найбільш вразливі люди – до морального типу «амбівалентні» (домінування протилежних власних цінностей включаючи нонконформізм-ідеалізм при негативному оцінюванні прихильників ціннісного нонконформізму-ідеалізму) [27]. Потім додався аналіз взаємозв'язку ключових цінностей і ключових ціннісних прихильностей із консистентністю освіти і матеріального стану, результати якого засвідчили, що високі освітній і матеріальний статуси за умови консистентності сприяють вибору нонконформізму-ідеалізму і позитивнішому ставленню до ціннісних консерваторів, нонконформістів-ідеалістів і активних реалістів [28]. Кластерний аналіз ключових цінностей [19] показав значущі відмінності згідно із двомірними розподілами лише за типом населеного пункту і за регіоном, тож освіта і матеріальний стан нібито взагалі «пропали» із поля впливовості, але у тримірних розподілах вони про себе напевно хоч трохи нагадали (див. Табл. 1). У даному випадку вплив освіти відрізняється від впливу матеріального стану – вища освіта в урбанізованій місцевості сприяє більшому цінуванню свободи самої по собі, а матеріальний стан в урбанізованій місцевості сприяє широкій палітрі цінностей, – хоча обидві ознаки віддаляють життя від активного реалізму.

Таблиця 1

Тримірні розподіли із задіянням ознак освіти і матеріального стану по кластерах за ключовими цінностями, % тих, хто відповів

Категорії	Кластери	«Freedom lovers»	«Synthesis avoiders»	«Moderate differentiators»	«Radical differentiators»
<i>Різниця між людьми з вищою освітою у різних типах населених пунктів (знач. на рівні 0,05)</i>					
Вища освіта, у т.ч. наук. ступ., обласний центр		39,5	44,4	10,3	5,8
Вища освіта, у т.ч. наук. ступ., місто		38,9	40,4	12	8,7
Вища освіта, у т.ч. наук. ступ., село		29,0	39,4	17,4	14,2
<i>Різниця між умовно найбільш вразливими людьми у різних типах населених пунктів (знач. на рівні 0,001)</i>					
Найбільш вразливі (max – продукти), обласний центр		34,4	50,5	11,1	3,9
Найбільш вразливі (max – продукти), місто		36,8	34,1	15,9	13,2
Найбільш вразливі (max – продукти), село		32,2	35,5	17,8	14,5
<i>Різниця між людьми умовно середнього достатку у різних типах населених пунктів (знач. на рівні 0,05)</i>					
Умовна середина (max – одяг), обласний центр		37,1	42	12,9	8
Умовна середина (max – одяг), місто		37,1	43,9	8,2	10,7
Умовна середина (max – одяг), село		31,1	38,7	17,2	13

Остаточна версія кластерного аналізу згідно із ключовими ціннісними прихильностями [19] у двомірних розподілах продемонструвала значущі відмінності лише за типом населеного пункту, за регіоном і за матеріальним станом, візуалізацію останніх – значущих на рівні 0,001 – зроблено на Рис. 5. Бачимо, що чим вищий матеріальний статус, тим більш позитивне ставлення до людей із різними ціннісними зразками загалом і до консерваторів зокрема. У тримірних розподілах згідно із ключовими ціннісними прихильностями знову подекуди нагадують про себе і освіта, і матеріальний стан, але у значно цікавіших конфігураціях, ніж було стосовно ключових цінностей: зокрема, підвищення рівня освіти у сільській місцевості зближує селян за ціннісними прихильностями із містянами, які мають значно нижчі рівні освіти, і це зближення сприяє яскраво вираженому позитивному ставленню лише до ціннісних консерваторів. Аналогічний процес відбувається зі зростанням урбанізованості території, де живуть найбідніші і умовно «середні» (насправді це малозабезпечені, і про середній клас не йдеться): чим урбанізованішим є їхнє життя, тим більше симпатії пов'язано виключно з консерваторами (див. Табл. 2).

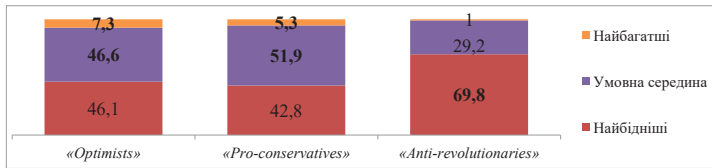

Рис. 5. Різниця по кластерах за ключовими ціннісними прихильностями між категоріями згідно із озвученим матеріальним достатком, % тих, хто відповів

Друге моє дослідження стосувалося медіаграмотності в її суб'єктивних реаліях – якими критеріями послуговувалися співгромадяни, щоби самостійно «відфільтрувати» фейкові соціально-політичні новини [29]. Знову будучи зайнятою насамперед основоположними для репрезентативності ознаками, моя увага дійшла до освіти і матеріального стану на етапі кластерного аналізу [19]. Двомірні розподіли спростували значущість достатку, але разом із значущістю ознак статі і регіону підтвердили й значущість освіти (на рівні 0,05). Рівень освіти, вищий за середній загальний, сприяв такій версії колективізму у фільтрації новин, де найбільше важила авторитетність джерела інформації, але у решті кластерів погляди людей із найнижчим рівнем освіти частіше співпадали з поглядами людей із освітою вищою чи середньою спеціальною (див. Рис. 6). Тримірні розподіли показали, що освітні й матеріальні відмінності представлені практично разово і лише щодо

серединних позицій, проте діють за схожою логікою: чоловіки на цих позиціях частіше схильні до індивідуалізму, ґрунтованому на візуальних доказах, і колективізму, ґрунтованому на авторитеті джерела, а жінки частіше схильні до колективізму, де підґрунтям виступають або опінії близького кола, або посилання на серйозні джерела (див. Табл. 3).

Таблиця 2

Тримірні розподіли із задіянням ознак освіти і матеріального стану по кластерах за ключовими ціннісними прихильностями, % тих, хто відповів

Категорії	Кластери	«Optimists»	«Pro-conservatives»	«Anti-revolutionaries»
<i>Різниця між жителями різних типів населених пунктів із найнижчою освітою (знач. на рівні 0,001)</i>				
До повної середньої освіти включно, обласний центр		54	36,5	9,5
До повної середньої освіти включно, місто		54,4	26,3	19,3
До повної середньої освіти включно, село		73,7	7,9	18,4
<i>Різниця між жителями різних типів насел. пунктів із середньою спеціальною освітою (знач. на рівні 0,01)</i>				
Середня спеціальна освіта, обласний центр		51,6	35,8	12,6
Середня спеціальна освіта, місто		68,4	19,5	12
Середня спеціальна освіта, село		73,6	14,3	12,1
<i>Різниця між людьми з різним рівнем освіти у сільській місцевості (знач. на рівні 0,05)</i>				
Село, до повної середньої освіти включно		73,7	7,9	18,4
Село, середня спеціальна освіта		73,6	14,3	12,1
Село, вища освіта, у т.ч. науковий ступінь		73,8	21,3	4,9
<i>Різниця між найбільш біднішими жителями різних типів населених пунктів (знач. на рівні 0,001)</i>				
Найбідніші (маж – продукти), обласний центр		50	34,2	15,8
Найбідніші (маж – продукти), місто		56,3	20,3	23,4
Найбідніші (маж – продукти), село		71,7	12,5	15,8
<i>Різниця між умовною матеріальною серединою жителів різних типів населених пунктів (знач. на рівні 0,01)</i>				
Умовна середина (маж – одяг), обласний центр		53,8	37,8	8,4
Умовна середина (маж – одяг), місто		63,2	28,8	8
Умовна середина (маж – одяг), село		75,5	16,3	8,2

Під час аналізу даних із третього дослідження, провідною темою якого стало моральне ліцензування у соціально-рольовому аспекті [30], я була вже обачнішою й одразу звернулася до потрібних у контексті даної статті ознак. Ознака освіти виправдала застосування для аналізу і спрацювала в усіх випадках протиставлень: відмінності у вивиченні родинних обов'язків над колеґіальними були значущими на рівні 0,01, родинних обов'язків над громадянськими – на рівні 0,001, колеґіальних обов'язків над родинними – на рівні 0,01, колеґіальних обов'язків

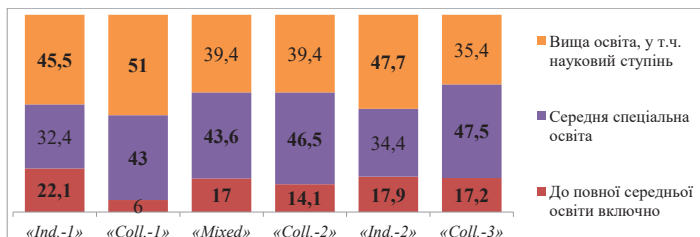

Рис. 6. Різниця по кластерах за медіаграмотністю між освітніми категоріями, % тих, хто відповів

Таблиця 3

Тримірні розподіли із задіянням ознак освіти і матеріального стану по кластерах за медіаграмотністю, % тих, хто відповів

Категорії \ Кластери	«Ind.-1»	«Coll.-1»	«Mixed»	«Coll.-2»	«Ind.-2»	«Coll.-3»
<i>Різниця між людьми різної статі з середньою спеціальною освітою (знач. на рівні 0,001)</i>						
Середня спеціальна освіта, чол.	17,5	20	25,6	13,8	13,8	9,4
Середня спеціальна освіта, жін.	10,7	6,2	23,2	24,9	16,9	18,1
<i>Різниця між людьми різної статі з умовно середньою матеріальною забезпеченістю (знач. на рівні 0,05)</i>						
Умовна середина (max – одяг), чол.	19,7	14,9	22,6	13,9	18,8	10,1
Умовна середина (max – одяг), жін.	12	8,3	26,7	19,4	18,4	15,2

над громадянськими – на рівні 0,001, громадянських обов’язків над родинними – на рівні 0,01, і громадянських обов’язків над колегіальними – на рівні 0,001 (див. Рис. 7). Відмінності за матеріальним станом у перших двох і останніх двох випадках зазначених протиставлень за рівнем значущості були тотожними відмінностям за освітою, у вивищенні колегіальних обов’язків над родинними різниця була незначущою, а у вивищенні колегіальних обов’язків над громадянськими вона була значущою на рівні 0,001 (див. Рис. 8). Загальні тенденції були такими: освіта надала чіткішу диференціацію поглядів – люди з вищою освітою частіше схильні декларувати більшу принциповість у виконанні всіх обов’язків водночас, люди з середньою спеціальною освітою частіше озвучували ближчу до реальних життєвих обставин поміркованість і вибірковість щодо виконання обов’язків, а люди з найнижчою освітою частіше замовчували свої думки; у той самий час матеріальний стан надав складнішу картину – найбільшими максималістами частіше виглядали як найбагатші, так і найбідніші, хоча

найнижчий достаток, як і найнижча освіта, сприяв відмові від виказування своїх думок, а умовна середина за достатком співпала з умовною серединою за освітою в поміркованості, проте разом із найбіднішими відрізнялася частішою неготовністю відповісти на підняті моральні питання.

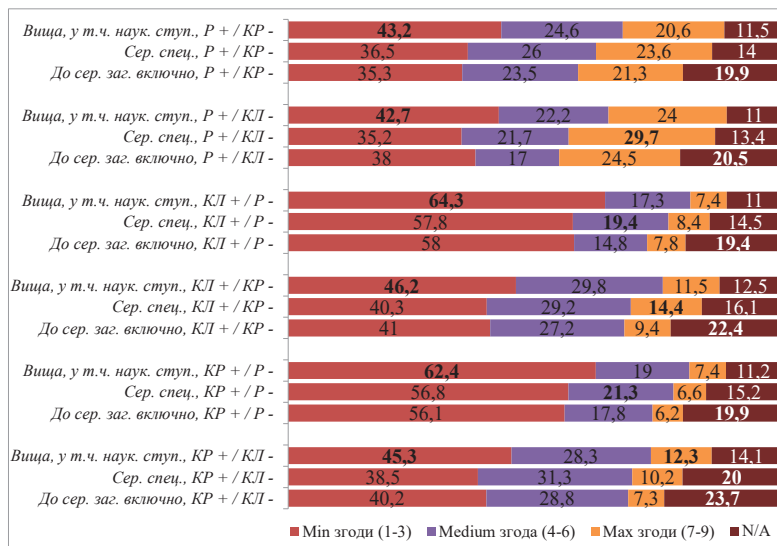

Рис. 7. Різниця у моральному ліцензуванні між освітніми категоріями, загальне наближення, % серед тих, хто відповів на питання про свій освітній рівень

Значущі відмінності між кластерами по двовимірних розподілах були знайдені тільки у зв'язку з регіонами проживання (значущість на рівні 0,001) і з матеріальним станом (значущість на рівні 0,01) – у кластері «надвідповідальні» частіше були представлені найбідніші люди [30]. У тримірному просторі моральне ліцензування продемонструвало найбільшу з-поміж інших досліджених явищ залежність від рівня освіти і достатку (див. Табл. 4). Більшому усвідомленню відповідальності в усіх соціальних ролях вища освіта частіше сприяла у жінок і у людей старшого віку, хоча люди середнього віку з найнижчим рівнем освіти і достатку (див. Табл. 4). Більшому усвідомленню відповідальності в усіх соціальних ролях вища освіта частіше сприяла у жінок і у людей старшого віку, хоча люди середнього віку з найнижчим рівнем освіти теж дещо частіше потрапляли у «надвідповідальні»; що ж стосується забезпеченості, то ця ознака взяла верх над розглянутими в сукупності з нею ознаками статі, віку та освіти і повторила тенденцію, виявлену за допомогою двовимірних розподілів – і жінки,

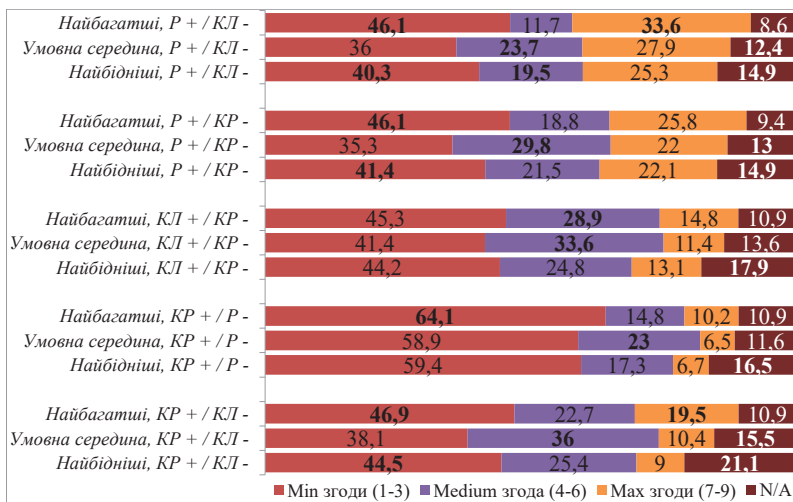

Рис. 8. Різниця у моральному ліцензуванні між людьми різного достатку, загальне наближення, % серед тих, хто відповів на питання про свій рівень достатку

і люди середнього віку, і люди з вищою освітою частіше декларували себе моральними максималістами щодо виконання усіх соціально-рольових обов'язків тоді, коли вони належали до категорії найбідніших, у той час як вищі рівні достатку частіше провокували більшу турботу про свою родину і меншу турботу про країну, а найвищий рівень достатку – відмову від поміркованості. Порушували вказану тенденцію собою як виключенням лише найбагатші жінки, люди середнього віку з умовно середнім та з найвищим рівнем достатку і найбідніші люди з вищою освітою.

Таблиця 4

Тримірні розподіли із задіянням ознак освіти і матеріального стану по кластерах за моральним ліцензуванням, % тих, хто відповів

Категорії	Кластери «Pro-family»	«Easy-going»	«Anti-country»	«Heavy-duty»	«Cautious»
Різниця між людьми різної статі з вищою освітою (знач. на рівні 0,05)					
Вища освіта, у т.ч. науковий ступінь, чоловіки	17,6	15,3	9,3	38,4	19,4
Вища освіта, у т.ч. науковий ступінь, жінки	15,5	8,1	12,5	47	16,9
Різниця між людьми різного віку з вищою освітою (знач. на рівні 0,05)					

Продовження таблиці 4

Вища освіта, у т.ч. науковий ступінь, вік 18-30	19,1	11,2	16,4	32,9	20,4
Вища освіта, у т.ч. науковий ступінь, вік 31-55	13,1	12,3	9,9	46,4	18,3
Вища освіта, у т.ч. науковий ступінь, вік 56+	20,4	8,3	6,5	50,9	13,9
Різниця між жінками з різним рівнем освіти (знач. на рівні 0,05)					
Жінки, до повної середньої освіти включно	19,9	8,8	11	36,8	23,5
Жінки, середня спеціальна освіта	21,5	13,5	8,3	35,4	21,2
Жін., вища освіта, у т.ч. науковий ступінь	15,5	8,1	12,5	47	16,9
Різниця між людьми середнього віку з різним рівнем освіти (знач. на рівні 0,01)					
Вік 31-55, до повної середньої освіти включно	10,7	17	13,4	39,3	19,6
Вік 31-55, середня спеціальна освіта	24,1	11,3	9,2	33,3	22
Вік 31-55, вища освіта, у т.ч. науковий ступінь	13,1	12,3	9,9	46,4	18,3
Різниця між жінками з різним рівнем достатку (знач. на рівні 0,01)					
Жінки, найбільшні (max – продукти)	14,7	10,6	8,4	47,1	19,1
Жінки, умовна середина (max – одяг)	23	11,6	13,2	31,8	20,4
Жінки, найбагатші (max – речі дорогі і надовго)	25	8,3	12,5	43,8	10,4
Різниця між людьми середнього віку з різним рівнем достатку (знач. на рівні 0,01)					
Вік 31-55, найбільшні (max – продукти)	12,2	13,1	8,4	48,5	17,7
Вік 31-55, умовна середина (max – одяг)	19,4	13	12	34,3	21,3
Вік 31-55, найбагатші (max – речі дорогі і надовго)	29	12,9	9,7	35,5	12,9
Різниця між високоосвіченими людьми – у т.ч. з наук. ступ. – із різним рівнем достатку (знач. на рівні 0,05)					
Вища освіта, найбільшні (max – продукти)	11,9	9,9	7,3	56,3	14,6
Вища освіта, умовна середина (max – одяг)	17,6	11,5	13	38,5	19,5
Вища освіта, найбагатші (max – речі дорогі і надовго)	21,5	12,7	13,9	38	13,9

Висновки і перспективи. Таким чином, усе, що пов'язане з вірою та релігією, не дарма відносять до сенситивних тем, як і ставлення до (не)релігійних та (не)віруючих людей, оскільки ми беремо до уваги можливі страхи та упередження з обох сторін. Через спрощене «автоматизоване» сприйняття кризів призму як статистики, так і повсякдення можуть потрапляти люди, які стверджують, що дотримуються певної релігії, але при цьому мають гібридне релігійне сповідання, бо намагаються адаптуватися до умов успішності, продиктованих людьми із (про)секулярними поглядами, та / або сприймають свою релігію скоріше як гідну вшанування частину культурної традиції, а не як постійне нормативне джерело власної поведінки. Д. Ерв'ю-Леже також зазначає, що «винаходження» релігії шляхом конструювання її для себе з уже відомих ідей обов'язково

має свою соціальну логіку, тобто залежить від віку, статі, освіти, професії, місця проживання, досвіду міграції тощо, а ще – від загальних культурних умов, у яких людина (не) може скористатися своїм інтелектуальним ресурсом, пов'язаним із вищеперерахованими соціально значущими ознаками. Аналогічне можна сказати і з приводу гібридного сповідання. Знати про тонкощі релігійного аспекту суспільної інтеграції корисно хоча би для того, щоб ідентифікувати спроби маніпуляції з використанням наукових даних про громадську думку з дотичних до віри та релігії питань – наприклад, (ре)ісламізації, (ре)християнізації з наголосом на «(ре)архаїзації», (анти)екуменізації тощо – сутність не стільки у термінах, скільки у тому, що маніпуляція може заторкнути духовні інтереси найрізноманітніших суб'єктів.

При цьому є змога у черговий раз переконатися, що освіченість як атрибут світського суспільства не є надійною гарантією моральності навіть у ближчому до світського розуміння сенсі, як і рівень достатку, який понад міру звеличують у теорії постмодернізації цінностей, покладеній в ідеологічну основу згаданого у даній статті World Values Survey. Навіть здобувачі релігійної богословської освіти зауважують, що «[д]уховність відноситься до серця, а освіта – до свідомості» [31]. На прикладі жителів України – ключових цінностей, ключових ціннісних прихильностей, суб'єктивних критеріїв медіаграмотності та морального ліцензування у соціально-рольовому аспекті – можна впевнитися, що за наслідками здобуття освіти дійсно можна розглядати як товар [31], який у залежних від соціальних налаштувань умовах здаген приносити задоволення як від своїх нонконформізму-ідеалізму і принциповості, так і від чужих консерватизму і авторитетності. Кращий матеріальний стан – який в Україні є частіше спадком, ніж товаром, – у свою чергу, обіцяє і толерантність, і можливість уникати компромісів і кооперації, і сміливість виказувати свою точку зору на моральні питання навіть при її непопулярності тощо – звісно, також в умовах певних соціальних налаштувань. Отже, ці секулярно бажані блага формують гібридну мораль – за аналогією до гібридного сповідання щодо релігії, – однак навіть ці блага залежать від освіти і достатку досить рідко.

Список використаної літератури

1. PositiveNegatives. *Safe Spaces for caring and critical learning to support learning activities*. 4 p. URL: <https://positivenegatives.org/> (date of access: 04.02.2024).
2. Welzel C., Inglehart R. *Modernization, cultural change, and democracy: the human development sequence*. Cambridge University Press, 2005. 344 p. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511790881> (date of access: 04.02.2024).
3. EuropeanValues.info. *Definition of the most basic European Values and their significance for our modern society*. 2009. URL: http://europeaischewerte.info/fileadmin/templates/Documents/ewdef_en.pdf (date of access: 04.02.2024).

4. Norris P., Inglehart R. F. Muslim integration into western cultures: between origins and destinations. *Political studies*. 2012. Vol. 60, no. 2. P. 228–251. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.2012.00951.x> (date of access: 04.02.2024).
5. Богданова О. В. Рівень та специфіка релігійності європейських суспільств: чи все ще має шанси на справднення теорія секуляризації?. *Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут"*. *Політологія. Соціологія. Право*. 2014. № 1. С. 31– 47. URL: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2014.1\(21\).31203](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2014.1(21).31203) (дата звернення: 04.02.2024).
6. Пивоварова Н. П. Релігійність українців: тенденції десятиліття. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2014. № 17(5). С. 75–79. URL: <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/512> (дата звернення: 04.02.2024).
7. Hervieu- Léger D. In search of certainties: the paradoxes of religiosity in societies of high modernity. *Hedgehog review*. 2015. No. 33. P. 254–268. URL: https://www.researchgate.net/publication/286466432_In_search_of_certainties_The_paradoxes_of_religiosity_in_societies_of_high_modernity (date of access: 04.02.2024).
8. Іванкова-Стецюк О. Універсальні механізми системних змін в суспільно-релігійному житті: український контекст. *Народознавчі зошити*. 2015. № 6(126). С. 1346–1355. URL: <https://nz.lviv.ua/archiv/2015-6/11.pdf> (дата звернення: 04.02.2024).
9. Lutsiv O. The peculiarities of individual religiosity in the context of religious affiliation in modern Ukrainian society. *Ukrainian society*. 2015. Vol. 2015, no. 2. P. 7– 16. URL: <https://doi.org/10.15407/socium2015.02.007> (date of access: 04.02.2024).
10. Ягієв І. І. Соціальні чинники психологічного благополуччя нерелігійних людей. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. № 2 (27). С. 103–109. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/229858833.pdf> (дата звернення: 04.02.2024).
11. Яроцька О. Секулярна релігійність як виявлення втрати досвіду «живої віри». *Релігія та соціум*. 2016. № 1- 2(21- 22). С. 190– 198. URL: http://en.chnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/05/2016_1-221-25_23_O.larotska.pdf (дата звернення: 04.02.2024).
12. Andreeva L. A. Migration flows of the “Southern” Christians from the countries of tropical Africa to secular Europe at the beginning of the 21st century: the meeting of “Northern” and “Southern” Christianity. *Outlines of global transformations: politics, economics, law*. 2018. Vol. 11, no. 4. P. 206– 218. URL: <https://doi.org/10.23932/2542-0240-2018-11-4-206-218> (date of access: 04.02.2024).
13. Malakhov V. Non-European immigrants in Europe: cultural and identificational aspects of integration. *The journal of sociology and social anthropology*. 2019. P. 211– 233. URL: <https://doi.org/10.31119/jssa.2019.22.3.9> (date of access: 04.02.2024).
14. Сальнікова С., Варійчук В. Динаміка релігійної включеності населення європейських країн. *Соціологічні студії*. 2019. № 1(14). С. 69– 77. URL: <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2019-01-69-77> (дата звернення: 04.02.2024).
15. Religious individualisation / ed. by M. Fuchs et al. De Gruyter, 2020. URL: <https://doi.org/10.1515/9783110580853> (date of access: 04.02.2024).

16. Український центр європейської політики. *Світове дослідження цінностей 2020 в Україні*. URL: <https://ucerp.org.ua/doslidzhennya/world-values-survey-2020-in-ukraine.html> (дата звернення: 04.02.2024).

17. Yakovenko A. K., Yakovenko Y. I., Tashchenko A. Y. Specificity of religiosity of status-consistent and status-inconsistent youth. *Habitus*. 2020. No. 11. P. 102–110. URL: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.11.18> (date of access: 04.02.2024).

18. Ташченко А. Релігія, розваги, різнобарвність: досвід модерації та аналізу ментального мапування повоєнної відбудови. *Соціологічні студії*. 2023. № 2(23). С. 64–75. URL: <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2023-02-33-33> (дата звернення: 04.02.2024).

19. Tashchenko A., Zabrodina D. To see a free man and die? Specifics of shared adherence to values in Ukrainian society. *Scientific journal of Polonia University*. 2022. Vol. 51, no. 2. P. 315– 323. URL: <https://doi.org/10.23856/5137> (date of access: 04.02.2024).

20. Zabrodina D. O., Taschenko A. Y. Comprehension of the value self-regulation of the Ukraine's citizens. *Habitus*. 2022. No. 37. P. 21–25. URL: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2022.37.3> (date of access: 04.02.2024).

21. Муха О., Боровий І. *Соціологія релігії у світових іменах, європейських трендах та методологічних проблемах*. 2010. 8 верес. URL: <https://www.religion.in.ua/main/interview/5716-sociologiya-religiyi-u-svitovix-imenax-yevropejskix-trendax-ta-metodologichnix-problemax.html> (дата звернення: 04.02.2024).

22. Лавриш Ю. *Про... «пасивних віруючих»*. 2015. 15 трав. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/media/pro-pasyvnyh-viryuyuchyh> (дата звернення: 04.02.2024).

23. Український Католицький Університет. *В УКУ соціологи дискутували, чому виникає феномен індивідуалізації релігійності*. 2016. 12 лют. URL: <https://ucu.edu.ua/news/v-uku-sotsiology-dyskutuvaly-chomu-vynykaye-fenomen-indyvidualizatsiyi-religijnosti/> (дата звернення: 04.02.2024).

24. Куделя А., Ядощук В. *Сповідь емігрантки: як українка звикала до Туреччини*. 2017. 27 жовт. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/travel/spovid-emitrantki.htm> (дата звернення: 04.02.2024).

25. Куделя А., Талакеш Х. *Сповідь емігрантки: як живеться українці в одній з найбільш закритих країн світу*. 2017. 18 листоп. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/travel/spovid-emitrantki-yak-zhivetsya-ukraintsi-v-odnij-z-najbilsh-zakritih-krain-svitu.htm> (дата звернення: 04.02.2024).

26. Sherwood H. 'Christianity as default is gone': the rise of a non-Christian Europe. 2018. 21 March. URL: <https://www.theguardian.com/world/2018/mar/21/christianity-non-christian-europe-young-people-survey-religion> (date of access: 04.02.2024).

27. Ташченко А. Ю. Культурний код моралі «по-українськи». *SlideShare*. URL: https://www.slideshare.net/RB_Group/kulturny-kod-ukrayinsky-01-2019 (дата звернення: 07.02.2024).

28. Ташченко А. Ю., Яковенко А. К., Яковенко Ю. І. Моральний компас України: статуси та ставлення. *History, political science, philosophy and sociology: European development direction*. 2021. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-120-6-24> (дата звернення: 07.02.2024).

29. Ташченко А. Ю. Фейки в соціальних мережах. *SlideShare*. URL: https://www.slideshare.net/RB_Group/feyki-01-2020ua (дата звернення: 07.02.2024).

30. Ташченко А. Ю. (Не)рівність зобов'язань: які в українців моральні ліцензії. *SlideShare*. URL: <https://www.slideshare.net/slideshows/ss-0863/266193235> (дата звернення: 07.02.2024).

31. Рябко І. Чому мене більше не цікавить наукове богослов'я. *СПЖ*. URL: <https://spzh.media/ua/istorija-i-kulytrua/78522-chomu-mene-bilshe-ne-tsikavit-naukove-bohoslovja> (дата звернення: 08.02.2024).

32. Golikov A. Education as a commodity? (a sketch of sociological expertise). *Ukrainian sociological journal*. 2022. No. 27. P. 33–43. URL: <https://doi.org/10.26565/077-5105-2022-27-04> (date of access: 08.02.2024).

Tashchenko A. Iu. Social configurations of religiosity, education, and material well-being

The article critically examines the grounds of simplified understanding of religiosity through the prism of official statistics and everyday perception. It is revealed that individuals who claim to adhere to a certain religion may fall into the category of religious people, while simultaneously holding hybrid religious beliefs. This is predominantly driven by an attempt to adapt to the standards of success dictated by a secularized environment, as well as by the attitude towards one's own religion as part of a cultural tradition that is pleasant and interesting to honor, but not necessarily desirable as a constant normative source of behavior. The specificity of creating «personal religions» by constructing them from ideas known through mass culture is also described. Both hybrid adherence and personal versions of religions are expected to exhibit a certain social logic, i.e., dependence on socially significant characteristics and the culturally mediated intellectual resources provided by society. The religious aspect of social integration involves social diversity within the category of adherents of any religion, as well as common behavioral traits among representatives of different religions. Based on empirical data regarding Ukraine from 2019-2020, the author provides an opportunity once again to ascertain that education as an attribute of secular society is not a reliable guarantee of morality even in a sense closer to secular understanding, nor is the level of material well-being, which is seen as a positive resistance to the postmodernization of values. Through examples of cultural codes, subjective criteria of media literacy, and social-role moral licensing of Ukraine's residents, the article argues that education can indeed be considered in the context of commodification – it is rather a beneficial intellectual commodity capable of bringing satisfaction ranging from one's own nonconformism-idealism and principledness to other's conservative and authoritative views, due to certain social circumstances. A better financial situation, in turn, promises tolerance, the ability to avoid compromises and cooperation, boldness in expressing any viewpoint on moral issues, etc., depending on social circumstances. However, the analyzed examples suggest that there is no systematic character in statistically significant differences according to educational and material statuses as companions or deprivators of secular spiritual goods.

Key words: religiosity, faith, religion, cultural code, values, value adherences, morality, moral, moral licensing, education, material status, material well-being.